

A MIKSZÁTH-RECEPCIÓ NÉHÁNY KÉRDÉSE

„Aligha van írónk, aki élete fogytáig oly makacsul őrizte volna szülőföldje regionális színeit, mint Mikszáth. Szülőföldjén, a »görbeországban« világot fedezett fel: két nemzetiség találkozott hegyekkel zsúfolt földjein, nyelvek és kultúrák érintkeztek egymással.” (A magyar irodalom története IV., K. K. 704)

E megállapítást továbbgondolva Kiss Gy. Csaba a regionális identitást legjellemzőbb módon képviselő írónak tartja Mikszáthot. Régiója a Felvidék magyarok és szlovákok által vegyesen lakott területe, a „tót atyafiak” és a „jó palócok” közös élettere. Mikszáth régiója nagyon is valóságos, bejárható a táj, térképe megrajzolható. Nógrád megye, a sárosi dzsentri, a zólyomi polgárok nem pusztán a teremtő képzelet szülöttei.

Mikszáth szövegeinek világa gyakran mégis a mesét, mondát, legendát idézi. Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy világ, amely első olvasásra lenyűgözi, elvarázsolja az olvasót. Egy olyan világ, amelyben egy Lapaj és egy Görgey alispán úgy férnek meg egymás társaságában, hogy nem kell feltennünk a kérdést, melyikük a fontosabb.

Karol Wlachovský szerint a Mikszáth által megteremtett világban a nyelv nem választja el egymástól az embereket, ugyanakkor azt is fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy a kiegyezés utáni Magyarországon ez a szemlélet korántsem volt általánosnak tekinthető. (l. Wlachovský, Fešáci 11) Mikszáth befogadó szemlélete tehát a nyelvi másságot nem használja a kirekesztés eszközeként.

A másság elfogadása egy megbonthatatlan tünő egység megteremtésének eszköze. Az író által életre hívott, a szöveg által közvetített világ értelmezése azonban a mindenkor befogadótól, olvasótól függ. Schöpflin Aladár 1917-ben például a következőket írja: „A keményfejű, ravasz, mindenkivel egyforma hangon beszélő, érdekeit, igazát megvédő palóccal szemben mennyire másnak látja a tótot! Ami abban energikus keménység, az ebben jámbor szelídség, ami abban ravaszság, ebben félszeg együgyű ragaszkodás, ami abban önérzetesség, ebben alázas

meghunyázkodás. Becsületes, szelíd, derék emberkék ezek a tótockák, de mennyivel különb, imponálóbb a magyar!” (Schöpflin 37)

A két egymás mellett élő nyelv, nép kérdését az Akadémiai Kiadó irodalomtörténetének Mikszáth-fejezete sem kerüli meg: „A felvidéki polgárokra, a pánszlávizmus indulataira, a két nép nacionalizmusának súrlódásaira enged kitekintést ez a cselekménysor [a szöveg a Beszterce ostromára utal – D. A.], melyet a sokszor tudatosan kicsinyítő szemlélet jellemez.” (AMIT IV., K. K. 730)

Mikszáth korának nyelvi alapú, a realitásban ténylegesen létező konfliktusairól Szerb Antalnak is volt véleménye: „Az emberek szeretik elhinni, hogy a nemzetiségek ébredő öntudata sátáni agitátorok műve csupán, és megszűnik, ha az agitátorokat kikergetik az országból.” (Szerb 43) Konklúziója: „kicsit kevesebbet beszélni a nyelvről és többet a kultúráról.” (uo.) [Bár esetében ez az egyesítő szerepet játszó kultúra feltételezhetően a magyarság ügyét kell hogy szolgálja.]

1998-ban Eisemann György Mikszáthról írt monográfiájában „az élőbeszéd irodalmi alkalmazásában” a nyelv megszólítóerejének felerősödését látja. A befogadó „otlétben tartása” a cél Eisemann szerint. A Mikszáth-szövegek gyakori nyelvi szituációjának, a kétnyelvűségnek értékelését (a Beszterce ostromáról írva) ugyan megkerüli, de az élőbeszédyszerűségre fókuszáló állításaiban az elfogadás, befogadás státusa rögzül (l. Eisemann 71).

A többnyelvűség, ill. a nyelvi eleve nem homogén közeg kérdése a monográfia Irányregény? Riportregény? című fejezetének A Noszty fiú esete Tóth Marival elemzése kapcsán is felmerül: „Kopereczky főispán a számára kedvező döntést úgy hozza meg, hogy nem vesz tudomást a német és szlovák nyelvű hozzászólásokról, mondván, ő nem tud se németül, se szlovákul, így nem hallotta az ellenvéleményeket. Mindamellet büszkén hirdeti, hogy a nyelvek között válogató „tudatlansága” csak arra az időre szól, amikor a főispáni díszruhát viseli.” (Eisemann 131) A hatalom nyelvi vaksága tehát szándékos. Ugyanakkor nyilvánvaló – mondja Eisemann –, hogy „szükségnek mutatkozik a többféle nyelvezetek közötti megértő kölcsönösség”. (Eisemann 132)

Leszögezhetjük, hogy Mikszáth szelíd iróniájának és a sokak által az egész életműre jellemzőnek tartott „megbocsájtó attitűd”-nek (Hajdu 552) köszönhetően

nem egy széthullással fenyegetett világ képe rögzül az olvasóban.

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig, 1918-ig Mikszáth volt a leggyakrabban szlovák nyelvre lefordított magyar szerző. Az első világháború végéig megjelent hetven kötetből 14 Mikszáth műveinek fordítását tartalmazza. (l. Wlachovský, Fešáci 9)

A szlovák és magyar irodalom kapcsolatát 1918-ig olyan specifikumok alakították, amelyek a magyar irodalom szlovák közegben történő recepcióját nagyban befolyásolták. Az 1867–1918 közötti időszakra jellemző magyarosító törekvések következtében a szlovák közegre – a nemzeti törekvések szempontjából értelmezett elitre – a programszerűen elutasító magatartás volt jellemző, ugyanakkor azonban a kor szlovák értelmisége, polgársága a magyar irodalmat eredetiben olvasta. (l. Chmel 44)

Az 1881-től Túrócszentmártonban megjelenő Slovenské pohľady egyik szerkesztőjének Svetozár Hurban Vajanskýnak (szerkesztőtársa Jozef Škultéty volt) állásfoglalásait megismerve, képet alkothatunk arról, milyen alapokra helyezve alakul a hangadó szlovák értelmiségi, irodalmi közeg kapcsolata a magyar irodalommal.

Svetozár Hurban Vajanský (1847-ben született, akárcsak Mikszáth) az 1880-as évek elején lett a a szlovák irodalom ekkortájt jelentkező új generációjának egyik vezéralakja. Ismertté válásában az 1879-ben megjelent Tatry a more (A Tátra és a tenger) c. verseskötete fontos szerepet játszott – értékelői a szlovák irodalom fejlődése új szakasza kezdetének tartották. A nemzeti elnyomás Vajanský központi témája, nemcsak verseiben, hanem az irodalom kérdéseivel foglalkozó írásaiban is.

Bár a magyar irodalommal leginkább csak alkalmasszerűen foglalkozott, az irodalmi kapcsolatok, a magyar irodalom szlovák recepciója alakulása szempontjából elengedhetetlenül fontos ismerni Vajanskýt, annál is inkább, mivel nézetei a későbbi évtizedek, a következő generációk véleményalkotására is jelentős hatással voltak.

A Literatúra a národ (Irodalom és nemzet) című írása első bekezdései is azt igazolják, hogy Vajanský számára az irodalom a nemzeti öntudat alakításának eszköze, de ugyanakkor a nemzeti önreflexió eszköze is. (l. Kusý, Vajanský 357) „Nemrég egy bizonyos magyar író azt írta, hogy irodalom nélkül a nemzet nem nemzet. Ez a fura szólam azzal zárul, ünnepélyesen, hogy miután a szlovákoknak nincs semmilyen

irodalmuk, nemzet sem lehetnek.” (Vajanský 196) A folytatásban Vajanský arról ír, hogy bár a szlovák irodalom alakulófélben van csupán, s kevés a kiforrott alkotás, de ami már értéknek számít is, mint Sládkovič, Chalupka, Botto, a magyar irodalmi közeg arról sem akar tudomást venni. „Hogy mindezt a magyarok kevésbé ismerik, mint a kínai írók legújabb munkáit, az nem a mi hibánk.” (Vajanský 197)

Vajanský az elnyomás ténye mellett a szlovák irodalom fejlődését megnehezítő tényezőnek a nemzeti közeg tétlenségét és az alacsony szlovák olvasószámot tartja. „Aki alkotni akar, ne vonja vissza magát az írástól, szélesebb körrel ossza meg gondolatait. Aki a szlovák nemzet megmaradását kívánja, szellemi fejlődését, az ne hagyja el azokat, akik írnak!” (Vajanský 198)

A szlovák nyelvű közép- és kisnemesség elmagyarosodásában a nemzeti fejlődés egyik komoly akadályát látta. Azt a közeget bírálta élesen, amelyet Mikszáth oly gyakran ábrázol – szeretettel – írásaiban. A Slovenské Pohľady 2. füzetében (számában) megjelent Slovenské zemanstvo (Szlovák nemesség) című írásában Vajanský Szontaghot idézve felvillantja a dzsentrivé átalakult közeg közéleti szerepének súlytalanná válását, mégis nem minden keserűség nélkül konstatálja: „A szlovák nemzet ezen erőteljes nemesi faktor nélkül kénytelen berendezni a nemzet házáat.” (Vajanský, Slovenské Pohľady 101)

A távolságtartás jellemzi a Slovenské Pohľady recenziójának (S. H. Vajanský vagy J. Škultéty) Mikszáth a Tót atyafiak című művéről írt kritikáját is. A rövid írás a Slovenské Pohľady 1881-es, első évfolyamának 6. füzetében jelent meg. A szlovák nyelvű reakció a befogadói közeg már említett sajátosságára utalóan az első, magyar nyelvű kiadás szövegére vonatkozik. „Természetes dolog, hogy szlovák, bár magyar nyelven írt meséket kerestünk” – írja a recenzió. (SP 575) „És csalódnunk kellett. Néhány kifejezéstől eltekintve: bacsa, halena, laz, demikát, zapekacska stb. melyekkel idézőjelek közé téve következetesen minden mesében találkozunk, nos semmi szlovákot nem lelünk: s ha az itt megrajzolt alakok nevét megváltoztjuk Lapajról Fogdmegre, Olejéről Olajra, bizonyonnyal elhelyezhetőek egy Magyar atyafiak címet viselő könyvben.” (SP 575)

A recenzió az atyafiakról Mikszáth által rajzolt képet egyes részleteiben sértőnek érzi, bár a szerzőtől nem tagadja meg azt a szándékot, hogy „egyébként valamiféle szeretetet akart mutatni a szlovák nép iránt.” (SP 575)

A Tót atyafiak szlovákul 1904-ben jelent meg Túrócszentmártonban Slovenskí rodáci címen (I. Tomiš 30). A szlovák nyelvű Mikszáth-recepció szempontjából azonban A jó palócok Dobrí Polovci címet viselő 1911-es szlovák fordítása a lényegesebb, amely a fordító, S(amuel/amo) Cz(ambel) Danielovič terjedelmes utószavával jelent meg.

A részletezően megrajzolt Mikszáth-képből most csak a szlovák–magyar viszonyt érintő megjegyzéseit emeljük ki. Mikszáth „bár magyarul írt, közel áll a szlovákokhoz; népünk eléggé ismeri, munkáiban hemzsegek a szlovák típusok, nevek, kifejezések, fordulatok és közmondások, melyek nem kis mértékben járultak hozzá Mikszáth nyelvének már említett „eredetiségéhez”. (Czambel, Dobrí Polovci 115)

Czambel Danielovič kitér a Tót atyafiak 1881-es elutasító szlovák fogadtatására is, és bár akárcsak a Slovenské Pohľady egykori recenzense, a szlovákokról rajzolt képet nem fogadja el, mégis fontosnak tartja leszögezni, hogy Mikszáth estében nincs szó „tudatosan ártó szándékról”, sőt, hogy a Mikszáth által megrajzolt képek némelyike „szlovák íróknak is becsületére válna”. (Czambel, DP 118)

Egyedül a Beszterce ostroma az a mű, amelyben Czambel Danielovič a „vak sovinizmussal” jellemezhető kor politikai elvárásait látja megfogalmazódni, és rögtön le is szögezi, hogy a regény „irodalmilag egyébként meglehetősen kis értékű”. (Czambel, DP 120) Fontosnak tartja azonban kijelenteni, hogy „nekünk, szlovákoknak nincs okunk panaszkodni Mikszáthra, mert alapjában véve ő maga soha nem ártott nekünk. Sőt időnként, kivonva magát a nekünk konokul nem kedvező közeg hatása alól, eléggé igazságos volt velünk szemben és a nemzetiségekkel szemben általában.” (Czambel, DP 120)

Az 1918 utáni időszakban a szlovák közeg Mikszáth-képének alakulásában Alžbeta Göllnerová írása játszik fontos szerepet, amely 1933-ban jelent meg Zemani a ľud v diele Kálmána Mikszátha (A kisnemesek és a nép Mikszáth Kálmán művében) címen.

Mondanivalójának lényege, hogy a Mikszáth által ábrázolt világ széthullása szükségszerű volt és megkerülhetetlen. Göllnerová szerint Mikszáth látja, hogy a „flancoló” dzsentri olyan közéleti, társadalmi pozícióhoz ragaszkodik, amelynek már nincs létjogosultsága (I. Göllnerová 66). Felrója viszont Mikszáthnak, hogy a magyar politikusok ideológiájának hatása alatt állva a fejlődést megakadályozhatónak látta. (I. Göllnerová 71)

Göllnerová az írásban megfogalmazott kritikájának két célpontja van. Az egyik az érdekből elmagyarosodott szlovák közép- és kisnemesi réteg, amelyről a következőket írja: „Bár szlovákul beszélt, nem érzett szlovákként.” (Göllnerová 67) A szlovák nemzeti mozgalmat ez a réteg nem támogatta, mert „A nyelvnek nem volt akkora ereje, hogy a nemességet megmentse a nemzet számára” – konstatálja Göllnerová (uo.).

Kritikája másik célpontja Mikszáth, pontosabban a szlovákság Mikszáth által megrajzolt képe. Ezt a területet érintő megállapításai azonban részben összeolvadnak a nemesség néppel szembeni magatartásának kritikájával is.

Göllnerová szerint „Mikszáth még nem volt sovén, magyarságát inkább szociálisan értette” – a kiváltságokat élvező, a magyarságot jelentő rend tagjaival azonosítva magát (I. Göllnerová 62), s a szlovák népet „elnéző felsőbbrendűséggel [eltelve] szerette”. (Göllnerová 63)

Írása végéhez közeledve egyre élesebben fogalmaz: „Mikszáth kineveti a szlovákok elmaradottságát és műveletlenségét, de a felemelkedésükre irányuló valamennyi törekvés nagyon kellemetlen számára. Jól tudja, hogy a szlovák paraszt végtelen türelme és tétlen odaadása eltűnik a műveltség fuvallatának érintésére.” (Göllnerová 70) Sőt A tekintetes vármegye egyik szövegére utalóan azt a következtetést vonja le, hogy „A magyar nép nem szereti a szlovákokot, ösztönös ellenszenvet érez iránta és fél nagyszámú népességétől”. (Göllnerová 71)

Mindenképpen említést érdemel, hogy Göllnerová, aki a szlovák hungarológia megalapítójának, Pavel Bujnáknak tanítványa, a szlovák közegnek szánt írását a negyvenéves írói jubileum alkalmából kiadott Mikszáth-összes felhasználásával írta. Szövegének egyik fontos jellemzője a Mikszáth-szövegek kommentálása, így logikusnak tűnik a következtetés, miszerint:

a) a magyar nyelvet nem ismerő olvasó ki van szolgáltatva Göllnerová értelmezésének, hiszen nem minden kommentált mű állt fordításban rendelkezésére a szlovák olvasónak

b) a megszólított közeg feltételezeten kétnyelvű még, és Mikszáthot képes eredetiben olvasni.

1945 után a fenti értelemben vett kétnyelvűség feltételezése egyre kevésbé helytálló, s így a két irodalom közötti kommunikációban is felerősödik a fordítások jelentősége. Bár nem beszélhetünk a Mikszáth-szövegek fordításának folyamatosságáról vagy

ezek jelentős kritikai visszhangjáról, Mikszáth mint a magyar irodalom klasszikusa továbbra is jelen van a szlovák közegben.

1953-ban a Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry a világirodalom klasszikusai sorozatában válogatást jelentetett meg Mikszáth műveiből. A magyar irodalom korabeli szlovák recepciójára jellemző módon a bevezető tanulmányt egy magyar történész, irodalomtörténész, Sas Andor írta. Mikszáthról megrajzolt képében az üres életet élő és így a vesztébe rohanó társadalom kritikája a központi elem. Sas Mikszáthja „alapjában plebejus személység”: „Nem örökölt úri nevet, sem vagyont, munkájából élt, tehát nem szimpatizált azokkal, akik származásuk és történelmi küldetésük alapján akarták a hatalmat gyakorolni és jól élni.” (Sas, Mikszáth 14) A szlováksággal való kapcsolatáról a következőket írja: „Mikszáth szereti a szlovákokat, de olyan szociális keretben, a történelmi fejlődésnek azon a fokán, amelyen az ő korában éltek.” (Sas, Mikszáth 24) „Szemléletét inkább a felsőbbrendű jóindulat s nem az ösztönző megbecsülés jellemzi.” (uo.)

Előszavában Sas bővebben foglalkozik azokkal a művekkel, melyekben a szlovák elem fontos szerephez jut: Tót atyafiak, Szent Péter esernyője, Utazás Palócországban, Különös házasság, Fekete város, Prakovszky, a siket kovács és természetesen a Beszterce ostroma.

A Beszterce ostroma a recepció szempontjából általában véve is megkerülhetetlennek tűnik. Az ok az alábbi idézet alapján is nyilvánvaló lehet: „S azon felül is jó, szelíd nép a tót, ha jön a halál, nem kötekedik az vele, nem disputál, nem erősködik, hogy »nem megyek, maradni akarok, iszom azt, iszom ezt, még amazt is megpróbálom«, nem szalajt orvoshoz, patikába, hanem megadja magát, »pod szmrty!« (gyere halál!) és behunyja szemeit az örökkévaló álomra.” (Beszterce ostroma 83)

A Mikszáthot 1911-ben szlovákul bemutató Czambel Danielovič ugyan nem emel ki idézetet a Beszterce ostromából, de a regényt a legelvakultabbban sovíniszta korra jellemzőnek tartja (l. Czambel, DP 120).

Göllnerovánál az idézett „gyere halál!” a szlovák nép végtelennek tartott passzivitását, megtört akaratát, alárendelődését feltételező szemlélet megjelenése (l. Göllnerová 70).

Ebeletörődés ábrázolásának egyfajta kritikáját érzékelhetjük az 1979-es háromkötetes Mikszáth-kiadás

előszavát író Rudolf Chmelnél is (l. Chmel, Mikszáth 9).

A teljes idézet olvasható Karol Wlachovský Tvrde kotrby (Kemény koponyák) című 2007-es Mikszáthválogatásának utószavában is, annak illusztrációjaként, hogy Mikszáth ábrázolása az ismert sztereotípiákon belül marad: a szlovákok békések, türelmesek, passzívak (l. Wlachovský, Tvrde kotrby 189–190).

Sas Andornál a „pod smrť!” a nép sajnálatos egészségi állapotára utaló információ, melyet Mikszáth keserű humora hat át (l. Sas, Mikszáth 30).

Az 1895-ben megjelent Beszterce ostroma a szlovákok Mikszáth által megrajzolt képe ill. a szlovák-magyar viszony megjelenítése szempontjából nyilvánvalóan gazdag adatforrásként használható. (Az 1979-ben megjelent szlovák fordítás címe Posledný hradný pán, korábban Dobýjanie Bystrice (Czambel 1911) ill. Obliehanie Bystrice (Sas 1953) címen említi a szlovák nyelvű recepció a művet.)

A mesék, mítoszok világát idézi meg a regény elején Mikszáth a Zsolna környéki táj és lakói bemutatásakor. Itt van „a Semiramis-hegy, melyen valaha Ludmilla királyné, a »tót Semiramis« palotája állott”. (B. o. 9) Bár maga a hegy „utálatos, kopár, kiélt, kifáradt”. (uo.) Az itteni sziklák között lakott a „hatalmas Nohták madár, aki a Szvatopluk király kisebbik lányát elragadta, feleségül vette, gyermeket nemzett vele”. (uo.) Az erdők fái között „az erdei szellem, Jarinkó köhécsel, akinek csak egy szeme van, az is hátul a nyakcsigolyáján”. (uo.)

Ha Jarinkó köhög „Mindenik köhögésénél meghal egy tót. Hát még mikor náthája van a Jarinkónak kole-ra idején.” (B. o. 10)

Olyan vidék ez tehát, ahol a mesének is éle van és ahol Pográc Izván nedeci várúr hajdú szlovákul viszik a hírt: „Vojna bude ludja! (Háború leszen emberek!)” (B. o. 12), ahol a gróf falusiakból verbuvált seregét szlovákul irányítják: „Na dve stranke chlapci! (Két pártra szakadjatok fiúk!)” (B. o. 13) s az újoncok a „szeno – szlama, szeno – szlama!” vezényszóra gyakorolják a menetelést. (B.o. 15) Itt úgy értik meg, ha azt hallják „Rákoczy vojna”. (B. o. 39)

Ínséges vidék ez a felföld, különösen ha krumpli sem terem elég. „A gondviselés a tótokkal a krumpli útján beszél. Ha sok krumpli van, az annyit jelent: „Szeretlek tótockák, szaporodjatok!” Ha nincs krumplitermés, akkor az istenke haragszik: „Minek vagytok ti a világon tótockák? És a Jarinko ilyenkor még jobban elkezd köhécselni.” (B. o. 27)

Mikor a történet Nedecből Zsolnára helyeződik át, nemzeti színezetű konfliktussal is bővül. Mikszáth ugyan családi keretbe szorítja a konfliktust azáltal, hogy a két Trnowszky testvér esztelen versengésének egyik eszközévé teszi, a probléma szélesebb összefüggésekbe ágyazott értelmezése mégis megkerülhetetlen.

Mikszáth a két testvér között minden ellentétük dacára elvitathatatlanak tűnő közös jellemzőt számolja fel Gáspár „megmagyarosodásával”. Hiszen mint Mikszáth írja „a nagy antagonizmus dacára is mind a ketten inkarnátus pánszlávok voltak, s mind a ketten eljártak Túrócszentmártonba a gyűlésekre, melyeket – zárjelben legyen itt megjegyezve – a múlt évben akként zavart meg a nedeci gróf Pongrácz István, hogy négylovas társzekéren állított be a főpiacra, ahol a gyűlés folyt szabad ég alatt (épen az ifjú Hurban szónokolt)”. (B. o. 81)

Kezdetben tehát a „Mática” gyűlését kutyákkal megzavaró Pongrácz gróf „kulturmissziója” áll szemben az „ifju Hurban” szónoklatát hallgató Trnowszkyak nemzeti elhivatottságával (l. B. o. 81–82). A történet folytatásában azonban ez a konfliktus a Trnowszkyak belső, családi terébe helyeződik át. A kiváltó ok Apolka, Gyuri nevű testvérük árvája. Ez a Gyuri „szamár volt” (B. o. 82), mert orvos lett, és Zsolnán szegény ember az orvos, mert „szelíd nép a tót, ha jön a halál, nem kötekedik az vele”. (B. o. 83)

Az árván maradt Apolka sorsáról az árvaszék, a Trnowszkyak ismert ellentéte miatt illetve tekintettel „azon körülményre (mely azonban nem említendő meg a jegyzőkönyvben), hogy a leánya hazafiatlan nevelésben részesülne a boldogult Trnowszky fivéréinél, magasabb motívumokra is visszavezethető nemzeti szempontokból” (B. o. 88) úgy dönt, hogy anyai rokona, Klivényi József városi írnok lesz a gyámja. A korhely Klivényi magyarságát önös érdek diktálja. Nem ok nélkül való, hogy sértetlenül bosszanthatja a „pánszláv házak” lakóit. „Mert már százszor is ki kellett volna tenni a szűrét (soknemű hivatali vétség és apró visszaélés terhelte Klivényit), de lehet-e egy nagy magyart elcsapni bűnhődés nélkül? Klivényi ügye mindig a haza ügye volt.” (B. o. 94)

A regénykonstrukcióban azonban Klivényi családtag is, magyarsága (magyarkodása) tehát az atyafiság keretein belül is realizálódik.

A polgármester közbenjárására végül a nagybácsikhoz kerülő Apolka a testvérek közötti licitálás eszköze, melynek fő témájává végül a

nemzetiségi, nyelvi hovatartozás lesz. Trnowszky Péter Túrócszentmártonból – a szlovák nemzeti központból – fogad professzort Apolka mellé. Gáspár, csak azért, hogy testvérét a végletekig felbosszantsa, Debrecenből hozat „egy tőzsgyökeres magyar tanítót, akire szigorúan ráparancsolt, hogy magyar szellemben kell nevelni a kis Apolkát”. (B. o. 97)

Ennek a játéknak Gáspár szempontjából komoly következményei lesznek. A Péter által felbujtott helyiek „Apolka magyar szellemű neveltetése miatt” (B. o. 99) beverik az ablakait, mire ő dühében Tarnóczyra változtatja a nevét, sőt később Milosláv fiát is Emilnek kezdi szólítani (hátha ezzel is tovább bosszantja Pétert).

Akárcsak Pongrácz gróf birtokán, a Trnowszkyak háza táján is szlovákul kell beszélni, ha azt akarják, hogy minden érintett tudhassa, miről is van szó. Mikor Gáspár a cselédek jelenlétében hengec, szlovákul beszél, hogy a hír biztosan eljusson Péterhez is. (l. B. o. 105)

S mikor a történet vége felé a vármegye megparancsolja Pongrácz grófnak, hogy engedje szabadon a fogolyként tartott Tarnóczy Emilt, a gróf, azért, hogy mindenki megérthesse – szlovák nyelvű gúnyolódó feliratot ragasztat a megyének számárháton visszaküldött szerencsétlen közvetítő nyakára („Én vagyok a nemes vármegye. Lovon indultam el, számaron érkezem.” – B. o. 232): „Hadd lássa a világ” (uo.).

Az 1979-es háromkötetes kiadást, melynek első kötete *Posledný hradný pán* címen a Beszterce ostromának fordítását is tartalmazta (fordította Alfréd Engelmán) 28 év szünet követte. 2007-ben Karol Wlachovský fordításában jelent meg egy válogatás Mikszáth novelláiból *Tvrde kotrby* (Kemény koponyák) címen, melyet 2008-ban a Šviháci (A gavallérok) címet viselő válogatás követett. A *Tvrde kotrby* előszavát *Stredoeurópsky spisovateľ Mikszáth* (Mikszáth, a közép-európai író) címen Kiss Gy. Csaba írta. Az utószóként besorolt *Mentálne mýty v Mikszáthovom obraze Slovákov* (Mentális mítoszok Mikszáth szlovákságképében) című írás szerzője a fordító, Karol Wlachovský. Kiss Gy. Csaba Mikszáthban a Felvidék mítoszának megteremtőjét látja (l. Kiss, Tk 10) megkockáztatva azt a feltevést is, hogy szlovák kortársai közül senki sem ábrázolta a felvidéki szlovák társadalmat olyan differenciáltan sokszínűen mint Mikszáth Kálmán (l. Kiss, Tk 11). A szlovák irodalommal kapcsolatot kereső olvasónak nyújt segítséget, mikor arra hívja fel a figyelmet, hogy bár Svetozár

Hurban Vajanský volt Mikszáth kortársa, Mikszáth világához a szlovák irodalom következő generációjához tartozó alkotók, mint Martin Kukučín vagy Jozef Gregor Tajovský állnak közelebb. (l. Kiss, Tk 10)

(Sziklay László A szlovák irodalom története c. munkájában ezenkívül a Jesenskývel való rokonságot is felveti. – l. Sziklay 640)

Wlachovský írásának zárlatában is a mítoszteremtés kérdése jelenik meg: „A világ éppúgy megváltozott mint a szlovákok, s a szlovák drótosok is eltűntek belőle. Csak a Mikszáth Kálmán prózai írásaiból kibontakozó mitikus képen láthatjuk őket változatlanoknak.” (Wlachovský, Tk 191)

A 2008-ban megjelent Fešáci a korábbi kötet sorrendjét megfordítva Wlachovský elő- és Kiss Gy. Csaba utószavával jelent meg.

„Ha az állami magyar politika szintjén elutasította is a szlovák nemzeti mozgalmat, amit szépirodalmi szövegeiben néhány csípős megjegyzéssel kifejezésre is juttatott, például a hurbanistákat illetően, helyi szinten az együttélés kulturális és társadalmi vonatkozásainak elfogadása jellemezte” – írja Mikszáthról Wlachovský. (Wlachovský, Šviháci 15) Ebben a világban az, hogy az egymás mellett élő emberek más nyelven beszélnek, nem szül feszültséget. Ez a világ olyan sajátosan homogén – konstatálja Wlachovský –, hogy nehéz meghatározni a kultúrához, nemzethez tartozás jellemzőit (l. Wlachovský, Šviháci 15)

Hasonló gondolat olvasható volt Kiss Gy. Csaba a Tvrde kotrbyhoz írt, már említett előszavában is Mikszáth gyermekkorának helyszíneivel (Szklabonya, Ebeck) kapcsolatban, melyek kulturális, nyelvi szempontból határhelyzetűek, „s nem egy emberről azt sem lehetett pontosan tudni, hogy a mi későbbi kritériumaink alapján magyarnak vagy szlováknak tartathatjuk-e.” (Kiss, Tk 8)

A Tvrde kotrby és a Fešáci 2009. szeptember 10-i közös selmebányai könyvbemutatója alkalmából született Anton Hykisch Az irodalom tükrei – Mikszáth Kálmán Szlovákiában című írása. A selmebányai születésű szlovák író így látja Mikszáth és a szlovákság kapcsolatát:

„Mikszáth imádja a szlovák embereket, a történelmi Magyarország állampolgárait. Nem mindig és nem fenntartások nélkül. Szövegeiben találunk szakaszokat a pánszláv izgatásról, a tótok korlátolt értelmi képességeiről, alkoholfüggőségükről, alázatosságukról. Mai olvasójának gyakran van olyan érzése, hogy a Mikszáth-művekben tébláboló szlovákok csak afféle kulissza, egy elvarázsolt kastély kellékei. Nem ők a történelem mozgatói, inkább csak a mozgatottak. S ez már az a szint, amikor Mikszáth a nem magyar olvasójában visszatetszést kelthet, ellenkezést. Csakhogy Mikszáth olyan volt, amilyenek az írásai mutatják.” (<http://ujso.com/napilap/szalon/2009/09/19/az-irodalom-tukrei-miks.>)

A felhasználott szlovák nyelvű idézetek eredeti szövege (a fordításokat – egy kivétellel – D. A. készítette)

„Nedávno písal istý maďarský spisovateľ, že národ bez literatúry nie je národom. Z tejto podivnej sady potom slávnostne zatvára, že keďže Slováci nemajú žiadnej literatúry, tým samým že už nie sú národom.” (Vajanský 196)

„Že toto všetko je Maďarom menej známe ako plody najnovších kitajských pisárov, to nie je našou vinou.” (Vajanský 197)

„Kto má vôľu produkovať, nech neútahuje sa od písania, dopisovania, zdieľania myšlienok svojich širším kruhom. Kto praje si zachovanie slovenského národa, jeho duševný vývin, nech neopúšťa literárne činných ľudí!” (Vajanský 198)

„Slovenský národ je prinútený bez tohoto mocného faktora zemanského zariadiť svoj dom.” (Vajanský, SP 101)

„Prirodzená vec, že hľadali sme slovenské, bárs maďarsky písané rozprávky.” (SP 575)

„A sklamali sme sa. Ak odhliadneme od výrazov: bača, halena, laz, demikát, zapekačka atď., s ktorými v úvodzovkách dôsledne stretáme sa v každej rozprávke, nuž nenájdeme tu ničoho slovenského; figury tu kreslené, ak premeníme ich mená z Lapaja na Fogdmeg-a, z Oleja na Olaja, bezpečne môžu sa umiestniť do knižky s nadpisom: „Magyar atyafiak.” (SP 575)

„ináčce chcel by akúsi lásku ukázať k slovenskému ludu.” (SP 575)

„nám Slovákom, ač maďarsky písal, je predsa blízky; zná dosť dobre náš lud, a jeho práce hemžia sa slovenskými týpami, menami, výrazmi, zvratmi a porekadlami, ktoré nemálo prispely k spomínanej „originálnosti” Mikszáthovej reči.” (Czambel, Dobří Polovci 115)

„ktoré by ku cti slúžili i slovenskému spisovateľovi.” (Czambel, DP 118)

„je literárne pomerne malej ceny” (Czambel, DP 120)

„ale my Slováci sťažovať si na Mikszátha nemáme príčiny, lebo v podstate on sám nám neuškodil nikdy. Ba občas, vymaniac sa zpod vlivu nám zaťate neprajného okružia, býval dosť spravodlivý voči nám a národnostiam vôbec.” (Czambel, DP 120)

„Hovorilo síce po slovensky, ale slovensky necítilo.” (Göllnerová 67)

„Samotná reč nemala dosť sily, aby zemanstvo zachránila pre národ.” (Göllnerová 67)

„Mikszáth ešte nebol šovénom, svoje maďarstvo chápal skôr sociálne.” (Göllnerová 62)

„mal ho rád so shovievavou povýšenosťou.” (Göllnerová 63)

„Mikszáth sa posmieva zaostalosti a nevzdelanosti Slovákov, ale každá snaha o ich povznesenie je mu veľmi nepríjemná. Dobré vie, že nekonečná trpezlivosť a trpná oddanosť slovenského sedliaka zmizne, ak sa ho dotkne závan osvety.” (Göllnerová 70)

„Maďarský lud nemá rád Slovákov, cítiac k nemu pudový odpor a bojí sa jeho veľkej populácie.” (Göllnerová 71)

„Nezdedil ani panské meno, ani majetok, žil z vlastnej práce, čiže nesympatizoval s tými, ktorí chceli dobre žiť a vykonávať moc na základe svojho pôvodu a „historického poslania”. (Mikszáth, Sas 14)

„Mikszáth má rád Slovákov, ale v tom sociálnom rámci a na tom stupni historického ývoja, na ktorom žili v jeho dobe. „ (M., Sas 24)

„V celom jeho nazeraní je viac povýšenej žičlivosti než podnecujúcej úcty.” (M., Sas 24)

„Svet sa zmenil práve tak ako Slováci. Stratili sa aj slovenskí drotári. Nezmenení sa zachovali iba v mýtickom prozaickom obraze Kálmána Mikszátha.” (Wlachovský, Tk 191) – az idézet fordítását G. Kovács László alapján használom a szövegben.

„Ak sa na úrovni štátnej „maďarskej” politiky odmietavo staval k slovenskému národnému pohybu, čo aj vyjadril nie jednou uštipačnou poznámkou v beletristických textoch, napríklad na adresu hurbanistov, na miestnej úrovni uznával kultúrny aj spoločenský aspekt splunažívania Slovákov a Maďarov.” (Wlachovský, Fešáci 15)

„o nejednom človeku sa nedalo presne vedieť ani to, či sa podľa našich neskorších kritérií môže pokladať za Maďara, alebo za Slováka.” (Gy. Kiss, Tk 8)

IRODALOM:

- Mikszáth, Kálmán: *Besztrce ostroma. Révai Testvérek. Budapest, é. n.*
- Mikszáth, Koloman: *Dobří Polovci, Nákladom Kníhtlačárskeho účastinárskeho spolku v Turčianskom Sv. Martine. 1911 – preložil/fordította: S. Cz. Danielovič; utószó: S. Cz. Danielovič 112–123.*
- Mikszáth, Kálmán: *Tvrde kotrby. Marenčin PT. Bratislava, 2007 – preložil/fordította: Karol Wlachovský*
- Mikszáth, Kálmán: *Fešáci. Marenčin PT. Bratislava, 2008 – preložil/fordította: Karol Wlachovský*
- Chmel, Rudolf: *Na ceste k realizmu. 7–16. o. In: Mikszáth, Kálmán: Dáždňik svätého Petra. Posledný hradný pán a iné. Tatran. Bratislava, 1979 – preložili/fordították: Július Albrecht, Alfréd Engelmán, Karol Wlachovský*
- Chmel, Rudolf: *Literatúra v kontaktoch. Vydavateľstvo SAV. Bratislava, 1972*
- Eisemann, György: *Mikszáth Kálmán. Korona Kiadó. Budapest, 1998*
- Göllnerová, Alžbeta: *Zemani a ľud v diele Kálmána Mikszátha. 61–71. o. In: Pavlovi Bujnákovci titelia, priatelia, žiaci. Zost./összeállította: uő. Nakladateľstvo Academica. Bratislava, 1933*
- Hajdu, Péter: *Sikertörténetek a századvégi novellisztikában. 548–559. o. In: Szegedy-Maszák, M.–Veres, A. (szerk.): A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig. Gondolat. Budapest, 2007*
- Hykisch, Anton: *Az irodalom tükei – Mikszáth Kálmán Szlovákiában. In: <http://ujso.com/napilap/szalon/2009/09/19/az-irodalom-tukrei-miks>.*
- Kiss Gy. Csaba: *Stredoeurópsky spisovateľ Mikszáth. 7–11. o. In: Mikszáth, Kálmán: Tvrde kotrby. Marenčin PT. Bratislava, 2007*
- Kiss Gy. Csaba: *Nič nie je také, ako sa zdá (Svet noviel Kálmána Mikszátha). 282–287. o. In: Mikszáth, Kálmán: Fešáci. Marenčin PT. Bratislava, 2008*
- K. K. (Kovács, Kálmán): *Mikszáth Kálmán. 702–761. In: Sötér, István (szerk.): A magyar irodalom története 1848-tól 1905-ig (IV.kötet). Akadémiai Kiadó. Budapest, 1965*
- Schöpflin, Aladár: *Mikszáth Kálmán. 30–54. o. In: uő.: Magyar írók. A Nyugat folyóirat kiadása. Budapest, 1917*
- Sas, Andor: *Mikszáth Kálmán. 7–40. o. In: Mikszáth, Kálmán: Nová Zriniáda. Dvoje volieb v Uhorsku. Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry. Bratislava, 1953 – preložil/fordította: Ludo Zúbek*
- Szerb, Antal: *Magyar irodalomtörténet. Magvető. Budapest, 1982*
- Sziklay, László: *A szlovák irodalom története. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1962*
- Tomiš, Karol: *A magyar irodalom a szlovák kultúrában I. (1860–1918). Vydavateľstvo SAV. Bratislava, 2000*
- Vajanský, Svetozár Hurban: *Literatúra a národ. 196–198. o. In: uő.: Spisy V. Literatúra a národ. (Kritiky a články I.). Tatran. Bratislava, 1989 – doslov/utószó: Kusý, Ivan: Literatúra a národ. 340–357. o.*
- Vajanský, Svetozár Hurban: *Slovenské zemanstvo. In: Slovenské Pohľady. 1881. Ročník I. Sošit 2. 97–101. o.*
- Wlachovský, Karol: *Mentálne mýty v Mikszáthovom obraze Slovákov. 181–191. o. In: Mikszáth, Kálmán: Tvrde kotrby. Marenčin PT. Bratislava, 2007*
- Wlachovský, Karol: *Hovor, humor a realita – naratívnosť, anekdotickosť a hodnovernosť v novelách Kálmána Mikszátha. 7–19. o. In: Mikszáth, Kálmán: Fešáci. Marenčin PT. Bratislava, 2008*
- A tót atyafiak (rec.). In: Slovenské Pohľady. 1881. Ročník I. Sošit 6. 575–576. o.*